

Zergefű és társai

A zerge a legmagasabb hegységekben honos, igazi hazája az Alpok. Rövid nyárban, hideg, zord körülmények között, csapatban él az erdőhatár közelében. Az ebben a régióban élő növények összetett neveinek gyakori előtagja a *zerge* név, amely növénynevekben a hágók, havasi rétek fűveire, virágaira utal.

zergeboglár J. Trollius (P. 275). R. 1897: *zergeboglár* 'Trollius gesn.' (Pallas 16: 1143), 1911: ua. (Nsz. 338), 1926: ua. (Révai: 19: 669), 1930: ua. (Natter-Nád 473), 1925: *zergeboglár* 'ua.' (MF. 351), 1985: *zergeboglárka* 'Trollius europaeus' (Surányi 267), 1991: ua. (EV. 104). Európa középhegységeiben, alhavasiban sokszor még a hó fölött hozza virágait, nedves hegyi és hegyaljai rétek díszé; a havasi réten a hegymászők szivesen gyűjtik. A Magyar Fűvész Könyvben (1807) *havasi fű* elnevezése is szerepel. Nyilván azért, mert a szerzők – mint annyi más esetben – kerülni igyekeztek az állatneves terminusokat. Az összetett növénynév *boglár*, *boglárka* utótagja az 1505 k. már adatolható, 'fémveretes, ékköves, gyöngyös gomb alakú ékítmény' jelentésű *boglár* szó növénynévként való alkalmazása. A fehérén vagy aransyárgán ragyogó virágra való átvitel. A *boglárka* szótörténetéhez: 1708: 'sárga virágú növény' (PP.), 1833: ua. (Kassai 1: 335), 1862: *békaboglár* (CzF. 1: 520).

A szaknyelvi *Trollius* nemi név Natter-Nád szerint (473) Linnétől való, és tulajdonképpen 'fürt' jelentésű. Már a Linné előtti időkben is használatos volt azonban, talán a svéd *troll* 'ua.' (Bauhin 3, 30: 419) elnevezésből való. Összefügghet a felnémet *trollen* 'nagy gyümölcs' (Grimm 22: 800) szóval a növény golyóformájú termésére utalva; vagy Hegi (3: 459) szerint a lat. *trulleus*, *trulleum* 'kerek edény, kád' jelentésű kifejezéssel. A növény német neve is *Trollblume* (Boerner 388).

zergefű J. Coriandrum sativum (MNöv. 108). R. 1807: *zergefű* 'Doronicum pardalianches' (MFűvK. 479), 1813: ua. (OrvF. 394), 1843: *zergefű* 'ua.' (Bugát 482), 1845: ua. (Műsz. 268), 1865: ua. (CzF. 3: 456), 1873: *zerge-fű* 'a tarkörök közé tartozó növény' (Ballagi 2: 765), 1897: *zergefű* 'Doronicum turn. / Aronicum Neck.' (Pallas 16: 1144), 1900: ua. 'Doronicum pardalianches' (uo. 18: 826). A Pallas említi a *Doronicum* és az *Aronicum* egy társnevét is: *hegyhágók fűve*. A 18. században a népnyelvben *hegyremenők fűve* vagy *szédülés elleni fű* volt a *Doronicum* neve (Nyr. 85: 211). Ezek szintén – mint a *zergefű* is – a növény magashegységi termőhelyére utalnak. Jó fagyűrő képességével a havasokban, mostoha körülmények között él. (Csak újabban jelöli a *zergefű* elnevezés a koriandrumot, amely fűszernövény; jó gyomorerősítő szer, és húsfélék pácolására is kiválóan alkalmas.)

A *zergefű* németből való tükörfordítás eredménye; vö. ném. *Gemsgras* 'Dactylis glom., Juncus' és a *Gemskraut* 'Ligusticum mut., Saxifraga sedoides, Senecio abrotanif., Silene acaulis' (M. 155). Hasonneve a *kecskefű*, *vadkecskefű*, amely a havasok köszáli kecskéjének nevével alkotott növénynév. Szintén a *Doronicum pardalianches* neve. Ebben a latin szaknyelvi elnevezésben a *pardalianches* faji név a legabszurdabb névmagyarázatokra ragadott szakírókat. Így például Franz Boerner (Boerner 299) értelmezése 'Panther würgend', azaz 'párducfojtó'. Mintha ez a Délnyugat- és Közép-Európában, valamint az Alpokban honos növényke valaha is párducot tudott volna ölni. Az angolban is megvan a *leopard's bane* 'zergegyökér' (Genaust 459) neve. Linné előtt viszont a nő-

vénynek *Doronicum radice Scorpil* (uo.) neve volt, amely a lat. *scorpion* 'egy mérgező növény' (Plinius 25: 122) elnevezéssel függ össze. A Bauhinnál szereplő mérgező növény, amely a lat. *pardalianches* 'mérgező növényfajta' (Plinius 8: 99) kifejezésen keresztül a görög *pardaliagches* 'ua.' (Dioszkuridész) növénynévre vezethető vissza, azonban nem a zergefünek a neve. Nála ez az *Aconitum pardalianches*, amelynek a mérgevel – mérgezett nyilak segítségével – valóban képesek voltak a vadászatokon párdúccokat megsebezni, és a mérge természetéből következően megfojtani. Az aconitin egyike a legerősebb növényi mérgeknek.

A zergefü tehát semmiképpen sem ilyen veszélyes növény, tudományos elnevezése tévedésen, félreértésen, régi nevek összeeserülésén alapul. A következő szócikkben az *Aronicum* nemi név is nyomdahiba és annak későbbi szolgálai másolása lehet, hiszen csak *Aconitum* (< lat. *aconitum*, *aconiton* [Genaust 36], mely a gör. *akóniton* [Dioszkuridész] átvétele) szaknyelvi név létezik. Mint láttuk, egy rendkívül erősen mérgező növény nevéként. A zergegyök azonban nem ilyen.

zergegyök J. *Aronicum doronicum* (Nsz. 338). R. 1872: ua. 'Aronicum' (FKézK. 290), 1897: ua. (Pallas 16: 1143), 1926: ua. (Révai 19: 669). Az *Aronicum* nemi névre vö. az előző szócikkben foglaltakat. Sárga virágú fű a zergék tanyájának régiójából. Szintén németből való tükörfordítás eredménye; vö. ném. *Gemswurz* 'Arnica mont.' (M. 155), ua. 'Doronicum' (PbF. 157), *Gemsenwurz* (NclB. 417), azaz 'zergegyökér'.

Doronicum nevét Linnétől kapta, amely a gör. *doron* 'ajándék' és *niké* 'győzelem' szavakkal függ össze, és 'a tavasz győzelmének ajándéka' jelentésű lehet. Tényleg korai, mostoha körülmények között is nyíló növényke a zergegyök, a tavasz első melengető napsugarára már hajtani kezd. A *doronicum* alapja ugyanakkor a PbF. (157) szerint egy régi arab növénynev.

zergeszakáll J. *Juncus trifidus* (P. 241). A *sziklai szittyó* társneve. A *Juncus trifidus* szittyófajt a serteszzerű ecsetvirágzata alatt fejlődő, két-három meglehetősen hosszú lomblevélszerű fellevél miatt nevezik *zergeszakáll*nak.

zergeszarv J. *Proboscidea lousianica* (P. 275). R. 1911: ua. 'Martynia' (Nsz. 338), 1966: ua. 'Proboscidea / Martynia p. p. + Ibicella / Martynia p. p.' (MNöv. 144). Az ördögzarv egyik társneve az elefántfü mellett (uo.). A név magyarázata az, hogy termésének hajlított, a végén keskenyedő alakja hasonlatos a zerge szarvához. A szarv két ága erősen kifelé hajlik. Az érett, elfásodott termésekről leszedve a külső, zöldes színű burkot, előtűnik a koromfekete, szűrős, jellegzetes, dekoratív szarvképződmény.

A magyarban minden bizonnyal a németből – tükörfordítással – átvett elnevezés; vö. ném. *Gemshorn* 'ua.' (Genaust 507). A tudományos név *Proboscidea* előtagja a latin *proboscis*, genitív *proboscidis* 'ormány' (< görög *proboszkisz* 'elefántormány') szóból képzett.

zergetarkőr R. 18. sz.: N. *zerge tarkőr* 'Doronicum, Gensenswurzel' (Nyr. 85: 211), 1807 előtt: *tarkőr* 'Doronicum' (Toldalék. Julow 406), 1807: *zerge tarkőr* 'Doronicum pardalianches' (MFüvK. 479), 1864: ua. (Gönczy 104), 1873: *zerge-tarkőr* 'a tarkörök közé tartozó növény' (Ballagi 2: 765), 1874: ua. 'Doronicum pardalianches' (CzF. 6: 1213), 1925: *tarkőr* 'Doronicum' (MF. 1135). Az összetett szó előtagjának talán egy régi német növénynev az alapja, amely átkerült ugyan a magyarba, de nem honosodott meg; vö. ném. R. *Sergenkraut* 'csombor' (TESZ. 3: 1193). Ezt „értelmesítették” a *zerge* állatnévre esetleg. A *tarkőr* az Orvosi Fűvészkönyvben az „új nemi nevek” között is szerepel (356). A „növények Régi és Népközt forgó Magyar nevezetei” sorában szerepeltetett *zergefü* helyett a „megállított Nevek” közé javasolta a szerző a *Doronicum pardalianches* jelölésére a *zerge tarkőr* (394) elnevezést. A furcsa hangzású nyelvújításkori növénynev magyarázata az, hogy a sugárvirágok termése nem bőbitás. A magház tar, azaz kopasz, vagyis a karimán lévő magvaknak nincs bőbitájuk.

zergevirág J. *Doronicum* (P. 275). R. 1897: *zergevirág* 'Doronicum' (Pallas 16: 1144), 1903: ua. (MVN. 176, 177), 1911: ua. (Nsz. 338), 1925: ua. (MF. 1135), 1966: ua. (MNöv. 209). N. Nyárády 107: *zergevirág* (Marosvásárhely). A zergevirágok is a magashegységek díszei; a havasok szikláin élnek, mint a zergék, amelyek a *Doronicum* nagy fészekvirágzatát – a zord szirteken

egyébként nem túlságosan gazdagon terített asztalukon – szívesen legelik. A növénynek sok alfaja van, például a Clusius-féle *havasi zergevirág* 'Doronicum clusii', amelynek tudományos neve Carolus Clusius (1526–1609) németalföldi híres botanikus emlékét őrzi, aki elsőként írt könyvet a pannóniai növényvilágról. Továbbiak a *kárpáti*, *kaukázusi*, *magyar*, *osztrák* és *szíveslevelű zergevirág* (Nsz. 338). A sziklás helyeken, ösközeteken termő *bozontos zergevirág* 'Doronicum styriacum' (Növhat. 235) elnevezés névadási szemlélete az, hogy a növény bozontos szőrrel borított.

A *zergevirág* megfelelője a németben a *Gemsblume* 'Doronicum és Arnica mont.', *Gemsblümlein* 'Primula auricula, Saxifraga mutata' (M. 155), a románban a *cujdă căprioarei* 'Doronicum hungaricum', azaz 'magyar zergevirág'.

A NEM KÖZISMERT RÖVIDÍTÉSEK

Bauhin	=	Caspar Bauhin: <i>Theatri botanici index in Theophrasti Dioscoridis Plinii et...</i> Basiliae, 1671.
Boerner	=	F. Boerner: <i>Taschenwörterbuch der botanischen Pflanzennamen</i> . Berlin, 1966.
EV.	=	Zdenka Podhajská: <i>Európa vadvirágai</i> . Budapest, 1991.
FKézK.	=	Hazslinszky Frigyes: <i>Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve</i> . Pest, 1872.
Genaust	=	H. Genaust: <i>Etimologisches Wörterbuch</i> . Basel–Boston–Berlin, 1966.
Gönczy	=	Gönczy Pál: <i>Pestmegye és tájéka viránya</i> . Pest, 1864.
Hegi	=	G. Hegi: <i>Illustrierte Flora von Mitteleuropa I–VII</i> . München, 1906–1931.
Julow	=	Julow Viktor: <i>Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe</i> . Debrecen, 1965.
M.	=	H. Marzell: <i>Alphabetisches Verzeichnis der deutschen Pflanzennamen</i> . Leipzig, 1957.
MF.	=	Jávorka Sándor: <i>Magyar flóra</i> . Budapest, 1924–1925.
MFűvK.	=	Diószegi S.–Fazekas M.: <i>Magyar Fűvész Könyv</i> . Debrecen, 1807.
MNöv.	=	Csapody V.–Priszter Sz.: <i>Magyar növénynevek szótára</i> . Budapest, 1966.
MVN.	=	Hoffman K.–Wagner J.: <i>Magyarország virágos növényei</i> . Budapest, 1903.
Natter-Nád	=	Natter-Nád Miksa: <i>Virágos könyv</i> . Budapest, 1939.
NclB.	=	Benkő József: <i>Nomenclatura botanica</i> . (In: Magyar Könyvház I.) Pozsony, 1783.
Növhat.	=	Pázmány Dénes: <i>Növényhatározó</i> . Kolozsvár, 1983.
NövTan.	=	Barra I.: <i>Növenytan</i> . Pest, 1841.
Nsz.	=	Cserey Adolf: <i>Növényiszótár</i> . Budapest, 1911.
Nyárádi	=	Nyárádi E. Gyula: <i>Marosvásárhely és környékén élő tavaszi és nyárelei növények</i> . Marosvásárhely, 1914.
OrvF.	=	Diószegi Sámuel: <i>Orvosi Fűvész Könyv</i> . Debrecen, 1813.
P.	=	Priszter Szaniszló: <i>Növényneveink</i> . Budapest, 1998.
PbF.	=	R. Schubert–G. Wagner: <i>Pflanzennamen und botanische Fachwörter</i> . Leipzig, 1988.
Surányi	=	Surányi Dezső: <i>Kerti növények regénye</i> . Bp., 1985.

Rácz János